

ВИЗАНТИЈСКА ПРОЗОРЈА МИЛАНА ГРОМОВИЋА

Громовић, Милан (2023), *Плаво прозорје. Огледи о византијској духовности и сродним аспектима српског пјесништва XX вијека*, Нови Сад: Академска књига.

Књига младог аутора Милана Громовића под насловом *Плаво прозорје – огледи о византијској духовности и сродним аспектима српског пјесништва XX вијека* у издању Академске књиге из Новог Сада представља значајно дјело које на систематичан начин тумачи феномене византијске духовности у српском пјесништву XX вијека. Књига показује колико је византијска и средњовјековна традиција и данас жива и плодотворна, о чему свједочи српско пјесничко стваралаштво XX вијека, чије се кључне поетичке поставке не могу разумјети без византијске православне духовности. Књига је подијелена на четири поглавља: 1) *Означитељи византијске духовности* (о Јовану Дучићу и Момчилу Настасијевићу); 2) *Византија – пјесничка хетерогеност* (о Милораду Павићу, Ивану В. Лалићу, Бранку Миљковићу и Чарлсу Симићу); 3) *Поетска молитва – Merita poetica* (о Ивану В. Лалићу, Милосаву Тешићу и Слободану Костићу); 4) *Алтернатива несећању* (о Љубомиру Симовићу, Матији Бећковићу, Војиславу Карановићу и Бранку В. Радичевићу). Свако ово поглавље садржи неколико потпоглавља о поменутих пјесницима, у којима се подробно тумачи пјеснички израз поменутих стваралаца у контексту византијске и средњовјековне српске духовности.

У првом поглављу књиге *Назнаке византијске духовности у Царским сонетима Јована Дучића* аутор анализира везе Дучићеве поезије са средњовјековном традицијом. Мотив Источног римског царства у поезији Јована Дучића може бити декор, као на примјер у већини пјесама Дучићевих *Царских сонета*, али успостављање симболичке духовне вертикале са духовним односом човјека и Бога, у синтези каква се јавља у византијском богословљу, представља чвршћу везу са оним што је у Византији највише вриједило. Везу

¹ vladan.bartula@ffuis.edu.ba

Аутор је ванредни професор на Универзитету у Источном Сарајеву и предсједник Хеленске фондације за културу у Босни и Херцеговини. Бави се српском и византијском књижевношћу и културом. – Напомена ур.

тог типа могуће је назрети у двије пјесме *Царских сонета Жићије* и *Залиси*, и у позној недовршеној фази Дучићевог пјесништва која је почела збирком *Лирика*, а прекинута пјесниковом смрћу. Јован Дучић остао је дубоко уроњен у молитвени шапат који је из Византије ушао у српску културу (стр. 13–14). У језику *Царских сонета* постоји одабрана лексика која алудира на средњовјековну писменост, али најчешће на плану форме. *Царски сонети* у извјесној мјери инсистирају на свјетовној страни српског средњовјековља (витешка слава, династичка моћ, чврста феудална државотворност). Ауторова намјера је да бљештаво опјева ону побједничку страшну сјен Немање и Душана (Р. П. Ного), без подробнијих упознавања са основним принципима српске средњовјековне црквене литературе која је баштинила византијску канонизовану форму православне духовности. На формалном плану немогуће је говорити о везама структурне организације пјесама из *Царских сонета* са жанровима средњовјековне књижевности јер је сонет неупитно западна тековина. Српски средњовјековни списи углавном су прозне творевине, писане стилем плетенија словес. Интертекстуалне везе са византијским књижевним каноном примјетне су и у пјесми *Жићије*; као и читав циклус пјесама, и ова пјесма има задатак да велича славу и моћ српске царске и црквене државе. За њену садржину заслужна је српска византијска култура. Сваки осврт на средњи вијек у *Царским сонетима* усмјерен је на реконструисање славне прошлости. Ријеч је о Немањи као оснивачу државе, а не о Светом Симеону и његовом духовном подвижништву (стр. 20–21).

У другом поглављу првог дијела књиге, *Есејистика Момчила Настасијевића у мелодијској стирали звука и језика*, аутор говори о стваралаштву овог великана српске књижевности које плодотворно и на непоновљив начин отвара врата новој традицији. Идеје изнијете у есејима овог ствараоца јесу поетски свијет освијетљен пјесмама актуелним и присутним у самој суштини српске књижевности до данашњих дана. Есејистичка поезија и проза, једном ријечју стваралачка промисао Момчила Настасијевића, отворила је врата новом предању, насталом на темељу старе традиције. Међуратно српско пјесништво у Настасијевићевом дјелу добило је прозорје у свијет традиционалне културе, симболистички, посредством звука који даље твори пјесничке слике и аутентичну визију пјесништва као духовног вертикалног континуитета (стр. 40). И у преводилачком раду Момчила Настасијевића посебну пажњу привлачи његов превод *Слово љубве* деспота Стефана Лазаревића, што наводи на закључак да је Настасијевић био дух синтезе и да је у свом књижевном раду баштинио нашу најбољу средњовјековну традицију. Настасијевићево есејистичко и поетичко дјело створило је нови рукавац пјесникове поетике – једну одабрану традицију у којој су спојени његов индивидуални таленат и снажни умјетнички домети српске књижевне баштине.

Други дио књиге, под насловом *Византија – пјесничка хетерогенија*, доноси четири нова поглавља у којима аутор врло надахнуто и проницљиво анализира поезију и књижевни рад Милорада Павића, Бранка Миљковића, Ивана В. Лалића и Чарлса Симића. *Византијска духовност у поезији Милорада Павића* јесте једно поетичко извориште које заузима значајно мјесто у поетици овог писца. Њено присуство могуће је уочити кроз различите формалне и садржинске елементе. У тематско-мотивској структури Павићевих дјела садржане су византијске теолошко-философске промисли, док форма пјесама комуницира са системом средњовјековних жанрова, а црквенословенска лексика и литургијска музикалност доприносе оживљавању сјећања на српску средњовјековну пјесничку баштину (стр. 45–46). Громовић нас овдје подсјећа на неке Павићеве збирке прича и пјесама, откривајући поетичке назнаке византијске духовности у његовом дјелу. Реинтерпретација српско-византијске пјесничке традиције у књигама *Палимпсест*, *Месечев камен* и *Душе се кућају последњи пут* огледа се кроз пјесме-молитве које изражавају молбу и представљају

континуитет са српском средњовјековном традицијом. Снажна веза поезије и молитве потврђује се и у српској поезији XX вијека. Византијска духовност у поезији Милорада Павића појављује се посредством одређених мотива од којих је мотив руку најснажнији, као и лексиком и формом, што отвара могућности нових читања. Павићев књижевни опус управо је драгоцен због могућности реинтерпретирања старе средњовјековне традиције. О Ивану В. Лалићу и о његовом књижевном подухвату претварања библијске и византијске традиције у савремени пјеснички израз већ је писано у неколико наврата, а то је тема другог поглавља другог дијела књиге: *Хиландар / поетичка сликотворност на међи видљивој и невидљивој у поезији Ивана В. Лалића*. За аутора књиге овај пјесник попут древних алхемичара трансформише оно што припада старој традицији у нову чисту супстанцу и нови „филозофски камен”. Стога је и Гровићево бављење поетиком Ивана В. Лалића потпуно разумљиво у контексту ове теме. Манастир Хиландар издваја се као кључни симбол у Лалићевом кругу пјесама о Византији, постављен као непролазни феномен и потврда трајања и вриједности једне културе. Реконструкција приче о „златној империји”, која и данас траје кроз свјетлост Медитерана у Лалићевој поетици, заправо је пјевање о симболичкој међи видљивог и невидљивог. Проналажење страсне мјере у контексту односа пјесник – пјесма – свијет представља аутопоетичку константу и тежњу да се симболички спуштањем у баштину заокружи властита поетика (стр. 72). Стварање слике свијета који траје, свијета који је континуитет по себи и залог непропадљивости у поезији Ивана В. Лалића функционише кроз уланчавање атемпоралних поетских слика. Лалићево пјевање о Византији и Хиландару најмање је пјевање о прошлости, јер је чином негације временске категорије пјесник обзнанио своју намјеру да свијет своје пјесме смјести у митско безвремење, у синтетички амалгам прошлости, садашњости и будућности. Иван В. Лалић у византијском циклусу пјесама, као и у књизи *Четири канона*, у подтекст своје пјесме укључује молитвено обраћање лирског субјекта Богу, које је упућено непосредно или посредно преко иконе. Ова особеност Лалићеве поетике блиска је поступку стварања поетских молитви. Молитвени тон и елементи молбе најбоље су уочљиви у пјесмама о Јовану Дамаскину, јер је управо његово дјело једна од веза античке философске традиције са византијским и светосавским богословљем (стр. 76). Пјесникова интересовања за византијску духовност условљена су трагањем и путањом до поетичке сликотворности. И код Лалића човјек је виђен као личност која се уздиже у заједничарство с Богом – човјек створен по слици и прилици Божјој позван је да оствари божанску сличност. Његов однос са Богом је и датост и задатост. Отуда је Лалићево пјевање о невидљивој Византији и видљивом чуду Хиландара увијек и ДА свијету и ДА Богу. То пјевање резултат је сабирања искуства византијског богословља и животног искуства у једној империји који није раздвајао живот са Богом од живота у његовој свеприсутности. О Лалићевој поезији из византијског циклуса твори се поетски говор троструког карактера: о видљивом из којег просијава невидљиво; о невидљивом које једно од својих исходишта има у видљивом и о свевременом (безвременом) митском тренутку који обухвата прошлост, садашњост и будућност. Трослојна поетичка сликотворност Лалићеве поезије разоткрива српско-византијску философску и теолошку традицију (стр. 86–87).

У трећем раду, под насловом *Поетска анџелологија Бранка Миљковића и Ивана В. Лалића*, испитује се иконичност и интермедијалност пјесничког израза ове двојице стваралаца. Лалић и Миљковић одређују се за фреску као когнитивну умјетничку раван која има задатак да превазиђе слику и да живо саопшти старозавјетну и новозавјетну причу, да не буде само визуелна представа прошлости, већ да библијску истину говори примаоцу (стр. 94). Удвојена поетска наративност јесте једна од основних одлика поетске анџелологије, гдје је први наративни круг књижевно дјело, а други ликовна представа анђела који шаље сугестивну поруку посматрачу. Лалићева пјесма ту сугестију чита као спасење

од огреховљене свеукупности свијета, док Миљковићева пјесма почиње и завршава се мотивом празнине, што указује на одсуство спасења као таквог. Лалићев анђео је прозорје невидљивог, а Миљковићев чудесни вртлог огледала који у једном тренутку одашиље слику земаљске пролазности а у другом небеске беспомоћности (стр. 94). *Ариљски анђео* Бранка Миљковића и *Фреска* Ивана В. Лалића отвориле су двојаки постсимболистички однос пјесника и пјесме, гдје симболика продубљује предмет пјевања, доживљавајући га као инстанцу једног независног свијета. Тај свијет постсимбола у духу је епохе у којој овалерика настаје и надлазећег доба које и данас траје. Миљковићева филозофска противрјечност (пјевање као НЕ свијету и Богу), која у исти егзистенцијални оквир ставља земаљско и небеско царство, пролазност и вјечност, и Лалићева поетичка слика (пјевање као ДА свијету и Богу), која у средиште смјешта видљиво и невидљиво, онострано и онострано, заједно отварају модерну лирику семиотичког усложњавања значења (стр. 107). У четвртном поглављу под називом *Превођење Византије на групи континент: преписка Ивана В. Лалића и Чарлса Симића*, аутор књиге бави се преписком и пријатељством ове двојице пјесника које је трајало безмало од 1969. до 1996. Почетак њихове преписке у вези је са Лалићевим превођењем и приређивањем прве антологије америчког пјесништва на српском језику и са Симићевим преводима савремених српских пјесника на енглески језик. Ова преписка и размјена мишљења допринијела је обликовању Лалићеве и Симићеве поетике и створила дугогодишње породично и лично пријатељство. Из посљедњег сачуваног писма у преписци може се видјети да су вијести о објављивању посљедње Лалићеве књиге *Четири канона* стигле и на амерички континент. Тиме је симболички отворен пут за читање Лалићевог дјела на америчком тлу. Пренос поетског знања о византијској културној традицији кроз Симићев превод пјесништва Ивана В. Лалића на енглески језик употпуњује смисао тог знања. Превод пјесама о Византији на доминантан свјетски језик јесте надградња поетске мисли јер су управо византијске теме и мотиви дијалог и повезница истока и запада (стр. 110–122).

Трећи дио Громовићеве књиге, под насловом *Поетска молитва – Merita poetica*, доноси четири студије у којима аутор анализира стваралаштво Ивана В. Лалића, Милосава Тешића и Слободана Костића. У првој студији *Компаративна слика библијског подтекста у књигама „Четири канона” Ивана В. Лалића и „Седмица” Милосава Тешића* аутор испитује византијске теме и мотиве који су доминантни у реактуализацији библијске приче. Реконструкција приче о стварању свијета у *Седмици* и молитвени шапат као обнова прекинутог континуитета запостављене традиције у *Четири канона* своје упориште проналазе у византијском и српском средњовјековном систему литургијских жанрова као предлошку за поетичку надградњу. У поезији Милосава Тешића заступљени су жанрови српско-византијске црквене химнографије у специфичном формалном устројству, док Иван В. Лалић гради поетику остајући у задатим оквирима жанра канона. Оба пјесника ослониће се на византијски канон који је реafirмисао Јован Дамаскин, али ће Лалић задржати цјелину форме, док ће Тешић пјесме канона посложити у комбинацији са другим пјесничким облицима (стр. 127–128). Громовић нам успјешно приказује кроз компаративну анализу поетичку комуникацију између библијског подтекста и пјесничког текста у књигама *Четири канона* и *Седмица*. Обје књиге у себе су апсорбовале искуство истог формалног и садржинског предлошка – византијски канон и девет библијских пјесама, с тим што ће *Седмица* продубити додатна усложњавања у подражавању поетичког изворишта. Ова два пјесника обнављају општехришћанску и српско-византијску духовност посредством форме, гдје се версификацијским експериментом средњовјековни литургијски жанр доводи у актуелну историјску ситуацију, у оквир савременог српског пјесништва (стр. 156). Громовић се у наставку књиге и даље бави *Поетиком Милосава Тешића у контексту византијске духовности*. Библијски подтекст у поетској збирци *Седмица* упућује на

вишеслојност дјела и могућности интерпретације византијских тема и мотива у овој врсти литературе. Одабиром ове свештене традиције, Тешић је остварио аутентичну умјетничку визију и надградњу литерарног односа према свијету стварајући тако дјело са особеностима поетске молитве и снажног дијалога са живим Господом (стр. 179).

У трећем поглављу, *Дискурс молитве у поезији и есејистици Слободана Костића*, аутор анализира структуру средњовјековне молитве и њене семантичке везе са поезијом поменутог пјесника. У овом поглављу освјетљавају се и анализирају поетске збирке *Жилишће* и *Покајничке песме*. Костићева лирика свој узор и угледање види у српско-византијској молитви. Поред лексема из црквенословенског језика и *Светој писма*, у поезији Слободана Костића заступљене су и кованице као својеврсни печат и потврда аутентичности, који повезују архаизме са савременим српским језиком. Комбинацијом ова три лексичка фонда ослобађа се поетичка комуникација између савременог пјесништва и средњовјековног литургијског молитвеног тона. Дискурс молитве у поезији Слободана Костића отвара могућности за даља истраживања молитвеног тона у подтексту његовог дјела, као и у читању и реактуализовању византијске духовности у поетици других савремених пјесника. У другом тексту о поезији Слободана Костића, а четвртом по реду у овом поглављу, о *Реактуализацији српској и византијској литургијској наслеђа*, аутор нам саопштава да српско и византијско литургијско наслеђе нису сасвим истовјетни. У поезији Слободана Костића, нарочито у њеној позној фази, видљиви су рефлекси византијског и старог српског литургијског наслеђа. То се репрезентативно исказује у четири поетичка аспекта: хронотоп, заумни језик, исихастички молитвени смирај и иконичност пјесме. Костић је остварио плодносно везу са византијским и средњовјековним наслеђем, као и са модернистичком и постсимболистичком традицијом савременог српског пјесништва, која у архетипским дубинама језика уоквирује јединствен простор културе и пјесничке традиције (стр. 224–225).

У четвртом и посљедњем дијелу књиге, под насловом *Алтернатива несјећању*, аутор нам доноси три завршне студије о поезији Љубомира Симовића, Матије Бећковића, Војислава Карановића и Бранка В. Радичевића. У првом поглављу, *Одабир традиције као алтернатива несјећању – Љубомир Симовић и Матија Бећковић*, аутор се бави стваралаштвом ове двојице угледних академика и пјесника сагледавајући топосе скромности, грешности и унижености са аспекта семиолошког вишезначја, указујући истовремено на елементе поетске молитве или пјесме-молитве. Аутор нам на примјерима двију пјесама *Десет обраћања Богородици Тројеручици Хиландарској* (Симовић) и *Богородица Тројеручица* (Бећковић) представља пјеснички принцип одабира традиције као алтернативе несјећању. Иако је узимање једне пјесме за одређивање поетике аутора и могуће и немогуће у исти мах, у овом огледу повјерење је дато интерпретативној могућности да иза сваке пјесме стоји цјелокупна поезија њеног аутора. Два наведена пјесника – Симовић и Бећковић, у одређеним пјесничким фазама бирају српски средњи вијек, ослоњен на културни утицај Византије, као друкчије виђење књижевне баштине у односу на пјевање постмодерних и неоавангардних пјесничких традиција. Градећи двије велике теотоколошке химне, ова два пјесника, попут неких својих савременика (Јалић, Павић, Павловић, Попа, Ного, Тешић), формирају сасвим особен елемент иманентне поетике и поетичких струјања свог времена – механизам пјесме-молитве или поетске молитве. У оквирима поетског свијета оплемењеног молбом, мољењем, молитвеним шапатом, функционишу и општа мјеста старе српске књижевности преузета из византијске химнографије, светоотачке литературе и аскетског исихастичког подвижништва. Кључно опште мјесто у средњовјековном жанру молитве које се прелива на савремену лирску пјесму и обезбјеђује јој естетичка разгрананавања у умјетничком пољу јесте топос скромности, често довођен у везу или

изједначен са топосом грешности. У конкретном пјесничком језику долази до синкретичке спреге теолошког, културног и умјетничког, у чему се види одраз византијске естетике (стр. 243–244).

У другом поглављу четвртог дијела књиге налази се студија под насловом *Мотив спирале као симетрија живота и смрти у поезији Војислава Карановића*, у којој аутор критички и аналитички одгонета поетско стваралаштво овог пјесника, који у последње три деценије својим смјерним и прегалачким духом дарива српску књижевност бројним књигама пјесама, есеја и огледа, као и превода са енглеског језика. Карановић своју поетику обликује у девет пјесничких књига и, свјестан да свијет око њега пролази, пита се о ономе што се налази са друге стране. Поистовјећивање пјесничке визуре свијета у његовој свеукупности са поступком праштања и помиловања најбоље дефинише пјесникову поетику умјерености. Карановић се на свијет осврће из перспективе опроштаја и смирености, откривајући у њему стваралаштво насупрот деконструкцији, склад насрам несклада, и мир упркос немиру. У том погледу, од нарочите важности је мотив спирале, који у Карановићевом дјелу функционише као симетрија живота и смрти, то јест као семиотички приказ свијета са његовом двоструком ознаком: ознаком стварања и ознаком разарања. Нимало случајно, Карановић свој дојам стварања објашњава преко мотива свјетлости, духовне и физичке (стр. 249–250). Мотив спирале као симетрије ероса и танатоса само је једна од спона у мотивском уланчавању Карановићевих пјесничких књига, погодна за даље херменеутичко одгонетање његовог дјела на тематско-мотивском плану.

У последњем поглављу књиге, *Плаво прозорје Бранка В. Радичевића*, аутор указује на великог пјесника, романијера, приповједача и есејисту, полазећи од увјерења да је ријеч о писцу и књижевном дјелу вриједном нових читања и тумачења. У том контексту аутор указује на многобројне компаративне интертекстуалне везе Радичевићевих књига са дјелима домаће и свјетске литературе, као и на њихову актуелност и прозорљивост. Громовић доноси закључке о различитим аспектима стваралаштва Бранка В. Радичевића кроз четири нивоа или угла посматрања његове поетике. Кроз четири *плава прозорја* (поетско, прозно, дјечије и есејистичко) аутор се осврће на кључне мотивске ланце Радичевићевог стваралаштва. Први функционише у појмовима жена, љубав, живот и смрт. Издвајањем мотива жене закључује се да поетика његове ране пјесме уврежава жену, земљу, плодност, љубав, еротику, живот, смрт и духовност уз специфичан амалгам модернистичке деконструкције мита и гротеске. Пјесник такође опјевава национални мит и страдалништво српског народа градећи три успјела и снажна имагинарна циклуса – крагујевачки, косовски и јасеновачки. Други ниво посматрања Радичевићевог дјела односи се на његову прозу, на њен тројаки романескни, приповједачки и етнографско-лексикографски карактер. Аутор указује и на Радичевићеву философску црту која се огледа у стварању приче о човјеку са којег се покушава скинути друштвена и психолошка маска да би се дошло до његовог суштества. На трећем нивоу је књижевност за дјецу гдје се пажња скреће на Радичевићеве *Песме о мајци*. Четврти угао посматрања Радичевићеве књижевности односи се на есејистичко стваралаштво кроз које Радичевић проналази адекватну књижевно-научну форму у којој уобличава свој језички израз и снажни мисаони набој. Радичевићеве расправе о бојама отварају нова поља могућих читања овог писца. И сам Громовић каже да је Радичевић оставио снажан утисак на српску књижевност и културу друге половине XX вијека, а умјетничка визија и стваралачко кретање остају нам као наслеђе које са пажњом треба да читамо и одгонетамо (стр. 296–298).

На крају, из свега реченог може се закључити да је Гровић успио да у својој најновијој студији *Плаво прозорје – ослиеди о византијској духовности и сродним аспектима српског ијесништва XX вијека* на најбољи начин сажме и представи богато српско књижевно наслеђе друге половине XX вијека, које је у вези са библијском, византијском и старом српском традицијом. Милан Гровић је, као млади и перспективни научник, али истовремено и сјајан познавалац српске књижевне традиције, у овој књизи показао изузетну надареност за компаративни есеј, као и за оне анализе које улазе у много дубљу проблематику духовне традиције и континуитета српске књижевности и културе, што су свесрдно истакли и рецензенти ове репрезентативне књиге.

